

Sûfilerin Güncel Fikhî Tartışmalara Bakışı: Ankaravî'nin Tütün İçmenin Hükümünü Değerlendirişi

The View of Şûfî People for Current Islamic Law Discussions: The Evaluation of Anqaravî About Smoking Tobacco

Abdullah KAVALCIOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assistant Professor, Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Trabzon, Turkey

konursukaval69@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4993-0693

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 14 Ekim / October 2020
Kabul Tarihi / Accepted : 07 Kasım / November 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık / December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 611-634

Atıf / Cite as

Kavalcioğlu, Abdullah. "Sûfilerin Güncel Fikhî Tartışmalara Bakışı: Ankaravî'nin Tütün İçmenin Hükümünü Değerlendirişi". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 611-634.

Doi: 10.33460/beuifd.810690

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: İsmâil Ankaravî, XVI. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya gelen 1041/1631 yılında vefat eden bir âlimdir. Tasavvuf ehli olan Ankaravî, Mesnevî'ye yapmış olduğu şerhlerle meşhur bir Mevlevî şeyhidir. Ankaravî'nin yaşadığı dönem tütün bitkisinin Osmanlı topraklarına girdiği ve hızlı bir şekilde yayıldığı bir dönemdir. Osmanlı toplumunda hızlıca yayılan tütün kullanımı, beraberinde fikhî açıdan yoğun tartışmaların doğuşuna sebep olmuştur. Bu tartışmalarda bazı âlimler tütünün haram olduğu görüşünü savunurken bazıları ise tütünün mubah ya da mekruh olduğu görüşünü savunmuşlardır. Konunun hükmü ile ilgili tartışmalar beraberinde konuyla ilgili yazılan geniş bir literatür oluşması sonucunu doğurmuştur. Bu eserlerden biri de Ankaravî'nin tütünün hükmü konusunu ele aldığı risalesidir. Bu eserde müellif, tütün kullanmanın haram olduğunu söyleyen kişilerin görüşlerini delillendirmek için zikrettiği on beş delili kısaca aktarıp cevaplar vermiştir. Ankaravî, tütün kullanmanın hükmünün haramlık olduğunu iddia edenlerin verdikleri bu hükümde hata ettikleri görüşünü benimser. Eserinde yeni ortaya çıkan bir meselenin hükmünün nasıl tespit edileceğine dair bilgi veren müellif, haramlık görüşünü kabul edenlerin hüküm tespitinde hatalı davrandıkları görüşündedir. Bu makalede

tütünün Osmanlı coğrafyasına gelişi ve konu hakkında oluşan literatürün ilk örneklerine kısaca değinilmiştir. Daha sonra Ankaravî'nin hayatı ve eserlerine kısaca bilgi verilmiştir. Ardından Ankaravî'nin tütün konusundaki risalesi tanıtılmıştır. Son kısımda ise risalenin tahkikli neşri hazırlanmıştır. Çalışmada faydalanılan yazmalara ait örnekler ek olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Osmanlı, Tütün, İsmâil Ankaravî, Keffu'l-lisân.

Abstract: *Ismâil Anqaravî was born in the second half of the 16th century and died in 1041/1631. Anqaravî that is a Şûfî man and he is a Mevlevî Sheikh who is famous with making comments to Mathnawî. Anqaravî lived in a period in which the tobacco plant entered Ottoman territory and quickly spread to other regions of the Ottoman Empire. Tobacco consumption had become widespread in a short period of time and so intense discussions had begun about the decision of the subject from the point of view of jurisprudence. In these discussions, some scholars had defended the view that tobacco was ḥarâm, while others had defended the view that tobacco was permissible or makrooh. Discussions about the decision of the subject had caused the formation of a wide literature written on the subject. One of these works is Anqaravî's work on the subject of the decision of tobacco. In this work the author briefly cited 15 evidences and gave answers in order to eliminate the views of people who claim that tobacco was ḥarâm. Anqaravî adopts that those claimers had made a mistake about their decision that they had decided that tobacco use was ḥarâm. The author who gives information about how to make a decision on a new issue states that those people who had adopted being ḥarâm of tobacco are in the wrong. By using the article, a brief information is given about the arrival of tobacco to Ottoman geography and the first examples of literature on the subject. Later, information was given about the life and other works of Ankaravî. Then Anqaravî's treatise about tobacco is introduced. In the last part, the verified publication of the treatise is submitted. Examples of the manuscripts used in the study are presented in addition.*

Keywords: *Fiqh, Ottoman, Tobacco, İsmâil Anqaravî, Keffu'l-lisân.*

Giriş

Tütün, patlıcangiller familyasından olan ve *Nicotiana* diye isimlendirilen bitkinin yapraklarına verilen isimdir.¹ Anavatani Güney Amerika olan tütün bitkisi Amerikâ'nın keşfi sonrasında Avrupa'ya getirilmiştir.² XVI. yüzyıldan itibaren dünyanın diğer bölgelerine de yayılan tütün bu yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarına girmiştir.³ Osmanlı padişahı I. Ahmed (ö. 1026/1617) döneminde (1603-1617) ithaline izin verilen⁴ bu bitki halk arasında "tütün", resmi kullanımda

1 Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 1.

2 Fehmi Yılmaz, "Tütün", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/1.

3 Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün*, 15.

4 Mücteba İlğürel, "I Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/33.

ise “duhan” olarak isimlendirilmiştir. Tütün kullanımı Osmanlı topraklarında hızla yayılmıştır. ⁵ Tütün bitkisi Osmanlı topraklarına tütün ekimi ve dünyaya yaygınlaşmasına öncülük eden İngilizler tarafından getirilmiştir.⁶

Osmanlı topraklarına giren ve geniş kitleler tarafından kullanılmaya başlanan tütün hakkında tütün kullanmanın etkilerinin ortaya çıkmaya başladığı XVII. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren tartışmalar başlamıştır.⁷ Tütün kullanmanın dini hükmü, bu tartışmaların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu tartışmaların bir sonucu olarak günümüze kadar gelen süreçte tütün kullanmanın hükmü hususunu ele alan geniş bir literatür meydana gelmiştir.⁸ Bu literatürün ilk örnekleri tütünün Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmaya başladığı XVII. yüzyılın ilk dönemlerine ait eserlerdir. Konu hakkında yazılan eserlerde tütünün hükmü hususunda tevakkuf görüşünü savunanlar var olmakla birlikte âlimler daha çok haram, mekruh, mubah hükümlerinden birini tercih etmişlerdir.⁹

İbrâhîm b. Hasen el-Lekânî (ö. 1041/1632) tütün konusunda eser yazan âlimlerden biridir. Mısırdaki yaşayan ve Mâlikî mezhebine mensup olan Lekânî'nin *Naşîhatü'l-iḥvân bi'ctinâbi şürbî'd-duḥân* ismini verdiği bir eseri vardır.¹⁰ Michot'a göre bu eser 1616 yılında Kahire'de yazılmıştır ve Müslüman bir âlim tarafından tütün konusunun ele alındığı ilk metinlerden biridir.¹¹

Tütün konusunda eseri olan diğer bir âlim ise Ahmed-i Rûmî Akhisârî'dir (ö. 1041/1632). Bu eser Hanefî mezhebine mensup olan biri tarafından yazılan ve tütün konusunun ele alındığı ilk eserlerden biridir.¹² Michot'a göre bu eser el-Lekânî'nin *Naşîhatü'l-iḥvân* adlı eserinden etkilenerek yazılmıştır. Zira Akhisârî'nin risalesinin önemli bir kısmını Lekânî'nin eserinden yapılan alıntılar oluşturmaktadır.¹³ Akhisârî, *Risâle-i Duhâniyye*'de tütün kullanmanın helal olduğunu iddia edenlerin delillerine de değinir ve bu iddiaları cevaplandırır.¹⁴ Müellif, yaşadığı dönemde Hanefî ve Şâfiî mezhebini benimseyen kimselerin haramlık hükmünü kabul ettiklerini ifade eder.¹⁵ Ayrıca müellif eserinde tütün kullanmanın haram olduğu görüşünü destekleyen birtakım deliller zikreder.¹⁶

5 Yılmaz, “Tütün”, 42/1-3.

6 Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün*, 11-17.

7 Şükrü Özen, “Tütün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/5.

8 Konu hakkında yazılan eserler için bk. Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye (Tütün İçmek Haram mıdır?)*, nşr. Yahya Michot, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015), 34; Şenol Saylan, “17. Yüzyıl Osmanlısında Bir Tütün Müdafaası: Ahmed Devleti'nin Risâletü'l-İnsâfiyye fi Bahsî'd-Duhâniyye Adlı Risâlesi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 / 1 (Mayıs 2020), 29; Mustafa Boran, “Tütün/Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükmü”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 428-431.

9 Özen, “Tütün”, 42/5.

10 Metin Yurdagür, “İbrâhîm b. İbrâhîm Lekânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/130-131.

11 Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 39.

12 Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 34-37.

13 Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 39-40.

14 Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 53-63.

15 Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 39-40.

16 Örnek için bk. Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 66.

Bu dönemde yazılan eserlerden biri İsmâil Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631) tarafından kaleme alınan *Keffu'l-lisân 'an hükmi'd-duhân* isimli risaledir. Ankaravî, risalesinde tütünün haram olduğu görüşünü savunanların delillerini aktarır ve cevaplar verir. Ancak Ankaravî, delillerini aktarıp cevap verdiği kişilerin kimler olduğuna dair bir bilgi vermez. Ankaravî, tütün içmenin haram olduğunu iddia edenler tarafından birçok risale yazıldığını söyler.¹⁷ Ankaravî, tütünün hükmü meselesinde hakkında görüş beyan etmeme (tevakkuf) görüşünü benimsemiştir.¹⁸ Onun görüşünü temellendirirken zikrettiği gerekçelerden biri özetle şudur;

“Tütünün hükmü hakkında ne mezhep imamlarından ne de kitap ve sünnette bir bilgi vardır. Ve tütün yeni ortaya çıkmış bir meseledir. Yeni ortaya çıkan bir mesele ilgili kitap ve sünnette bir bilgi yoksa bu meselenin hükmü kıyasla tespit edilir. Kıyas ise içtihat melesesine sahip olan müçtehit tarafından yapılır. Asrımızın âlimleri ise mukallit seviyesindedir. Bu sebeple içtihat kapısı kapanmıştır. Mukallit ise taklitle sorumludur. Bu sebeple yeni ortaya çıkan tütünün hükmünün helal ya da haram olduğu söylenemez; tevakkuf etmek gerekir.”¹⁹

Akhisârî, eserinde bu iddiayı zikreder ve hatalı bulur. Zira ona göre içtihat devrinin kapandığı doğruluğu kesin olmayan bir iddiadır. Bu sebeple tütün gibi yeni ortaya çıkan meseleler hususunda görüş bildirmek mümkündür.²⁰

Ankaravî ve Akhisârî'nin eserleri incelendiğinde her iki müellifin ortak olarak değindiği hususlar arasında sağlığa zararlı olması,²¹ israf olması,²² tedavi edici olduğu iddiası,²³ kötü kokması²⁴ ve İngilizler tarafından getirilmiş olması²⁵ gibi birtakım kriterler vardır. Dolayısıyla aynı dönemde yaşayan ve aynı meselede farklı görüşleri taşıyan bu iki müellifin birbirleriyle etkileşim içinde oldukları söylenebilir.

Kadıızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635), Ankaravî ile aynı dönemde yaşamış olan ve tütünün hükmü konusunda görüşleri günümüze ulaşan diğer bir

17 İsmâil b. Ahmed el-Ankaravî, *Keffu'l-lisân 'an hükmi'd-duhân* (İstanbul: İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 490a.

18 Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 488a-b. Ankaravî, her ne kadar tevakkuf görüşünü savansa da “tütün kullanarak komşusunu rahatsız eden ve maddi olarak tütün almaya gücü yetmeyen kişiler için tütün kullanmak tahrimen mekruhtur” demektedir. bk. Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 490b.

19 Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 489a-490b.

20 Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 68-69.

21 Konuyla iki müellifin değerlendirmeleri için bk. Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 52-53; Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 489a.

22 Konuyla iki müellifin değerlendirmeleri için bk. Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 51; Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 489a.

23 Konuyla iki müellifin değerlendirmeleri için bk. Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 53-54; Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 489a.

24 Konuyla iki müellifin değerlendirmeleri için bk. Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 57-58; Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 489b.

25 Konuyla iki müellifin değerlendirmeleri için bk. Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 62; Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 489b.

âlimdir. Kadızâde Mehmed Efendi, tütün konusunda da genel olarak olumsuz bir tutum sergileyen Kadızâdeliler hareketinin ilk temsilcisi ve bu harekete ismini veren kişidir.²⁶ Ankaravî ile aynı dönemde yaşayan ve tütün kullanmanın haram olduğunu savunan Kadızâde Mehmed Efendi, *Mebhas-ı İmân* isimli eserinde tütün konusunu genişçe ele almıştır.²⁷ Kadızâde Mehmed Efendi haramlık görüşünü delillendirmek için bazı gerekçeler zikreder. Bu gerekçeler arasında tütüne harcanan paranın israf oluşu,²⁸ tütünün sağlığa zararlı olması,²⁹ tütün içmenin ehli kitaba benzeme anlamına geleceği,³⁰ tütünün Osmanlı topraklarına İngilizler tarafından getirilmiş olması³¹ gibi hususlar vardır. Daha sonra değinileceği üzere ifade edilen bu hususlar Ankaravî'nin aktarıp cevaplandığı hususlardır.

Dolayısıyla bu çalışmada bu kısma kadar isimleri ve eserleri zikredilen âlimler tütün konusuna dair görüşlerini ifade eden kişilerdir. Bu âlimler aynı dönemde yaşamış ve aynı konuya dair çalışmaları olan kişileridir. Bu isimlerden Kadızâde Mehmed Efendi, İbrâhîm b. Hasen el-Lekânî ve Ahmed-i Rûmî Akhisârî haramlık hükmünü tercih ederken Ankaravî haramlık hükmüne muhalefet eder. Lekânî'nin Mısırda yaşayan bir âlim olması ve eserini Kahire'de yazmış olması³² Ankaravî'nin de hayatının bir döneminde Mısır'da bulunması ve konuyla ilgili eserinde Mısır'da bulunduğu dönemde tütün konusuna dair tartışmalardan bahsetmesi³³ gibi sebepler bu kişilerin etkileşim içerisinde olduklarını gösterir.

Bu kısımdan sonra öncelikle Ankaravî'nin hayatı hakkında kısaca bilgi verilecek ardından *Keffu'l-lisân 'an hükmî'd-duhân* Risâlesi tanıtılacaktır. Son kısımda ise bu risalenin tahkikli neşri yapılacaktır.

1. İsmâil Rusûhî Ankaravî

Tam adı İsmâil b. Ahmed el-Ankaravî el-Mevlevî olan müellif şiiirlerinde Rusûhî mahlasını kullanması sebebiyle de Rusûhî Dede ismiyle anılmıştır. Ankara'da dünyaya gelmesi sebebiyle Ankaravî nisbesiyle anılan müellifin doğum tarihine dair bir bilgi yoktur ancak ölüm tarihinde yola çıkılarak Milâdî XVI. asrın ikinci yarısında dünyaya geldiği aktarılmaktadır.³⁴ Bayrami tarikatına mensup olan Ahmet isimli bir kişinin oğlu olan Ankaravî, medrese eğitimini

26 Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/100-102.

27 Fethullah Çiftçi, *Kadızâde Mehmed Efendi Mebhas-ı İmân (Dil incelemesi-tenkitli metin-dizin)* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 189-226.

28 Çiftçi, *Kadızâde Mehmed Efendi Mebhas-ı İmân*, 199.

29 Çiftçi, *Kadızâde Mehmed Efendi Mebhas-ı İmân*, 206.

30 Çiftçi, *Kadızâde Mehmed Efendi Mebhas-ı İmân*, 190-191.

31 Çiftçi, *Kadızâde Mehmed Efendi Mebhas-ı İmân*, 198.

32 Akhisârî, *er-Risâletü'd-duhâniyye*, nşr. Yahya Michot, 39.

33 Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 490b.

34 Nev'îzâde Atâyi, *Hadâiku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâ'ik* (İstanbul: y.y., 1268), 765; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1/24-25; Erhan Yetik, "Ankaravî, İsmâil Rusûhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/211-213; Erhan Yetik, "Ankaravî İsmail b. Ahmed Rusûhî", *On-dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1989), 119.

Ankara'da tamamlamıştır. Arapça ve Farsça dillerini bu dillerde şiiir yazabilecek derecede öğrenen müellifin hangi hocalardan ilim tahsil ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Eğitimini tamamlamasının ardından Bayrami tarikatına intisab eden müellif bu tarikatta Şeyhlik makamına yükselmiştir.³⁵ Bayrami şeyhi olarak görev yaptığı dönemde gözlerinden rahatsızlanan Ankaravî, tedavi için gittiği Konya'da Mevleviyye tarikatına intisab etti. Konya'da Mevlevilik eğitimini tamamlayan müellif İstanbul'a geldi ve Galata Mevlevihânesi şeyhi olarak görev yapmaya başladı. Vefatına kadar bu görevi yapan Ankaravî, aynı dönemde ilmi çalışmalarına devam etti.³⁶ Mesnevî'ye yazdığı *Mecmûatü'l-letâif ve ma'mûretü'l-maârif* isimli şerh dolayısıyla "*Şârih-i Mesnevî*"³⁷ diye isimlendirilen müellifin eserleri arasında *Minhâcü'l-fukarâ*, *Hüccetü's-semâ*, *Fütûhât-ı Ayniyye* ve *Hadîs-i Erbaîn Şerhi* isimli eserler vardır. Ayrıca müellifin Mevlevî adabı, tasavvuf istilahları, İshrak felsefesi, hadis, Arapça ve Fıkıh gibi birçok ilim dalıyla ilgili eserleri de vardır.³⁸ Devrinin önde gelen mutasavvıflarından olan Ankaravî³⁹ 1041/1631 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Galata Mevlevihânesi haziresine defnedilmiştir.⁴⁰

Ankaravî, her ne kadar mutasavvıf olma yönüyle ön plana çıkmış olsa da fıkıh ilmiyle de ilgilendiği anlaşılmaktadır. Yaşadığı dönemin önemli tartışmalarından biri ola tütün konusunun hükmünü ele aldığı *Keffu'l-lisân 'an hükmi'd-duhân* adlı risalesi Ankaravî'nin fıkıh ilmine ilgisinin göstergelerindedir. Ayrıca Ankaravî, tasavvufa yöneltilen bidatlık ve sünnete aykırılık iddialarına karşı *Şerh-i ahâdîs-i erbaîn* adlı eserinde fıkıh kaynaklarına da başvurup cevaplar vermiştir.⁴¹ Dolayısıyla aldığı medrese eğitimi, bir meselenin hükmünü ele almış olduğu *Keffu'l-lisân* risalesi ve tasavvufa yöneltilen eleştirilere verdiği cevaplar onun fıkıh ilmiyle ilgilendiğinin göstergeleridir.

2. Keffu'l-lisân 'an hükmi'd-duhân Risâlesi

2.1. Risâlenin Müellife Nispeti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ankaravî'nin fıkıh ilmiyle ilgili tek eseri sigara içmenin hükmü konusunu ele aldığı *Keffu'l-lisân 'an hükmi'd-duhân* isimli risaledir. Bu risalenin Ankaravî'nin eseri olduğunun en önemli delili tespit edip ulaşabildiğimiz üç nüshada risalenin başında müellifin isminin yazmasıdır. Tespit edebildiğimiz üç nüshada da müellifin ismi "*Şeyh İsmail el-Ankaravî el-Mevlevî*"⁴²

35 N. Serhan Aytaç, *İsmail Ankaravî ve Hüccetü's-sema* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlik, 1995), 26-27; Yetik, "Ankaravî, İsmâil Rusûhî", 3/211-212.

36 Yetik, "Ankaravî, İsmâil Rusûhî", 3/212.

37 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1308), 1/352.

38 Müellifin eserleri için bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/25; Semih Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî şerhi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 155-284.

39 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973), 3/351-352.

40 Yetik, "Ankaravî İsmail b. Ahmed Rusûhî", 120.

41 Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî şerhi*, 275-279.

42 İsmâil b. Ahmed el-Ankaravî, *Keffu'l-lisân 'an hükmi'd-duhân* (İstanbul: Topkapı Kütüphanesi, Mehmet Reşat, 190), 1a; Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 490b; Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (Topkapı Kütüphanesi, Mehmet Reşat, 190), 1a.

olarak yazmaktadır. Ayrıca bazı modern tabakat ve fihrist eserlerinde bu eser Ankaravî'ye nispet edilmektedir.⁴³ Dolayısıyla bu risalenin Ankaravî'ye nispetinde bir ihtilaf olmadığı söylenebilir.

2.2. Risâlenin Adı, Telif Sebebi ve Tarihi

Eserin mukaddimesinde risalenin ismi “Keffu'l-lisân ‘an hükmî'd-duhân”⁴⁴ olarak yazılmıştır. Müellif eserinin mukaddimesinde açıkça risalenin ismini zikrettiği için risalenin ismiyle ilgili bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Ankaravî, risalesinin mukaddimesinde yeni ortaya çıkan duhan meselesinde hatalı olan birçok görüş zikredildiğini ve bu görüşlerin bir kısmının methetmede diğer kısmının ise kötülemeye aşırı gittiklerini söyler. Müellif bu ortamda kendisine duhanın hükmünün sorulduğunu ancak kendisinin bu soruyu cevaplandırmadığını söyler. Ancak müellif, konu hakkındaki ihtilafın derinleşmesi ve tartışmaların artması üzerine duhan konusunda doğru bilgileri ihtiva eden bir eser yazılması gerekliliği kanaatine vardığını ve eseri yazmaya başladığını ifade eder.⁴⁵

Müellif risalesinde bu eseri hangi tarihte yazdığına dair bir bilgi vermez. Ancak müellif, tütün içme konusunun kendisinin Mısırda olduğu dönemde yoğun olarak tartışıldığını söyler.⁴⁶ Ankaravî'nin Mısır'a 1008/1599 tarihinde gittiği ve orada yedi sene kaldığı bilgisi⁴⁷ dikkate alındığında risalenin bu tarihten sonra yazıldığı söylenebilir. Ayrıca müellif risalesinde tütün hakkındaki *nehy-i sultânî* den bahseder. Ceyhan'a göre müellifin zikrettiği bu yasaklama kararı Sultan I. Ahmet döneminde yayınlanan fetvadır. Dolayısıyla bu risale 1022/1614 tarihinden sonra yazılmış olmalıdır.⁴⁸

2.3. Risâlenin Kaynakları

Fikhî bir meselenin hükmünün ele alındığı bu risalede fıkıh ve fıkıh usulü eserlerine atıflar yapılmıştır. Aşağıda isimleri aktarılabilecek olan bu eserler Hanefî mezhebine mensup kişiler tarafından yazılan eserlerdir. Risalede bu eserlerde yer alan genel ilkelere atıflar yapılmıştır.⁴⁹ Zira risalenin mukaddimesinde de ifade edildiği üzere sigara içme konusu yeni ortaya çıkan bir meseledir⁵⁰ ve dolayısıyla klasik dönemde yazılan Hanefî usul ve fûru eserlerinde özel olarak sigara içme

43 Hayrüddin ez-Zirikli, *el-A' lām* (Beyrut: Darü'l-Kalem, 15. Basım, 2002), 1/309; Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî şerhi*, 263-270.

44 Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (Topkapı Kütüphanesi, Mehmet Reşat, 190), 1a; Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 488a; İsmail b. Ahmed el-Ankaravî, *Keffu'l-lisân 'an hükmî'd-duhân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, Ek 212/13), 86a.

45 Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (Topkapı Kütüphanesi, Mehmet Reşat, 190), 1a; Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 488a. Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, Ek 212/13), 86a.

46 Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 490b.

47 Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî şerhi*, 55.

48 Konuyla ilgili değerlendirme için bk. Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî şerhi*, 264.

49 Örnek için bk. Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 488b.

50 Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 488a.

meselesine dair malumat yoktur. Bu çalışmanın tahkik kısmında atıf yapılan bu kaynaklar kısaca tanıtılmıştır. Risâlede atıf yapılan eserler ve müellifleri şunlardır:

Bedâiu's-sanâi, Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191).

el-Hidâye, Burhânüddîn el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197).

Tabakâtü'l-fukahâi'l-Hanefiyye, İbn Kemal (Kemâl Paşazade) (940/1543).

Menârü'l-envâr, Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310).

Müellif, eser ismi zikretmeden Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/795), Ebü'l-Hasen el-Kerhî (ö. 340/952) ve Ebû Muhammed Cemâlüddîn ez-Zeylâî (ö. 762/1360)'ye de atıflar yapmıştır.

2.4. Risâlenin Muhtevâsı

Müellif, mukaddime kısmında konu hakkındaki tartışmaya değinir ve eseri yazma sebebine dair bilgiler verir. Ardından dindeki aslî delillerin kitap, sünnet ve icmâ olduğunu kıyas delilinin ise bu üç delile dayandığını ifade eder. Ankaravî, "Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur"⁵¹ ayetini de delil göstererek, zikredilen bu delillere dayanmadan, kendi re'yi ile hüküm veren kişinin hata edeceğini söyler.

Müellif, ulemanın şer'î hükümlerden naklettikleri hükümlerin iki kısım olduğunu ve bu kısımlardan ilkinin kitap ve sünnette açıkça zikredilen hükümler olduğunu ifade eder. Ankaravî, ikinci kısmın ise sahih kıyasla elde edilen hükümler olduğunu söyler. Kıyası "tam illette müşterek olmalarından dolayı fer'î bir hükmün başka bir fer'î meselede uygulanması" diye tarif eden müellif, şer'î bir hükmeye dayanak olacak illetin özelliklerine dair de bilgiler verir. Müellif, illetin ya nistan elde edilen ya da harici bir delille geçişli olduğu bilinen bir illet olması gerektiğini söyler. Ve ona göre ancak zikredilen bu şartları taşıyan illetle kıyas yapılabilir. Ayrıca kıyas yapacak kişinin akli ve nakli ilimlerde yetkin olması ve muhkem, müteşabih, mücmel, mufassal, has, âm, nasih, mensuhu bilmesi gerekir. Ayrıca bu kişinin Kur'an'da geçen kelimelerin anlamlarını, sünnet yollarını, icmâ çeşitlerini bilmede ve kıyas üslubu hususlarında da mahir olması gerekir.

Ankaravî, kıyas delilini kullanacak kişinin zikredilen bu meziyetlere sahip olmaması durumunda yapılacak kıyasın batıl olacağını bu kıyası yapan kişinin büyük bir suç işlemiş olacağını söyler. Müellif, ehl-i re'yin imamı ve kıyas erbabının önderi diye tavsif ettiği Ebû Hanîfe'nin bile illet ve deliline vakıf olamaması sebebiyle on dört meselede tevakkuf ettiğini söyler.⁵²

Böylece bir meselede hangi delillerle ve nasıl hüküm verilmesi gerektiğine dair kısaca bilgi veren müellif, duhan konusundaki tartışmaya geçmeden önce şu dört hususa daha değinir. Bu dört mesele özetle şu şekildedir;

⁵¹ *Kur'an Yolu* (Erişim 16 Ekim 2020), el-İsrâ 17/36.

⁵² Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 488a-b.

- “1- Hz. Peygamber’in bize emrettiği şeyi uygular bize yasakladığı şeyden ise kaçınılız. Hakkında konuşmadığı meselelerde ise görüş bildirmeyiz. O meselenin Allah katında bir hükmü olsa da biz o hükme vakıf olamayız. Bu sebeple bu tür meselelerde tevakkuf etmek gerekir.
- 2- Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemden sonra ortaya çıkan her şey bid’attir. Fakat bid’atler, bid’at-ı hasene ve bid’at-ı seyyie olmak üzere iki kısımdır. Yeni ortaya çıkan meselenin hükmü kibrine yenik düşen, güçlü ve zayıf delili birbirinden ayıramayan kişiler tarafından değil kıyas yapmaya ehil kişiler tarafından tespit edilebilir. Tütünün içki ve domuz etine kıyas edilerek haram kabul edilmesi ise doğru değildir. Zira tütünün bu iki maddeye kıyas edilmesini gerektirecek bir yönü yoktur.
- 3- Muhakkiklerin sözlerini inceledim ve haramlık hükmünün ancak kendisinde şüphe bulunmayan kat’î delil ile sabit olması gerektiğini gördüm. Ne zamanki umumiyet ifade eden bir delil varid olsa ve bu delil tahsis edilse ya da bir kısmı nesh edilse veya te’vile ihtimali bulunsa bu delil zannî bir delile dönüşür. Dolayısıyla bu delil ile istidlal sakıt olur. Zira deliller şu dört kısma ayrılır;
- Sarih ayetler gibi sübûtu ve delâleti kati olan deliller.
 - Müevvel haber-i vâhidler gibi sabit olması ve delâleti zannî olan deliller.
 - Müevvel ayetler örneğinde olduğu gibi sübûtu kati delâleti zannî olan deliller.
 - Sarih muhkem haber-i vâhidler örneğinde olduğu gibi sübûtu zannî delâleti kati olan deliller.
- Farz ve haram hükümleri ise ancak kati delil ile sabit olur.
- 4- Helali haramı birbirinden ayırt edebilen ve hükümleri bilen kişiye Şârî'nin kelamında mutlak olarak varit olan ifadelerin çoğunun birtakım şartlarla mukayyet olduğu gizli değildir. Şârî'nin her hükümde bir illeti ve hikmeti vardır. Bu illet ve hikmetler idrak edilemezse meselelerin hükmü anlaşılması gerektiği gibi anlaşılabilir. Fakih olan kişi idrak etmesi gerektiği hususları idrak edemezse ulaşılması gereken hükümlere vakıf olamaz. Ve neyin helal neyin haram olduğunu tespit edemez. Ben tütünün kabih olduğunda şüphe etmem ve tütünü methedenleri haklı görmem. Ancak hakkında kesin delil olmayan bu meselede hüküm vermenin yanlışlığını bilmeyen bazı kimselerin dediği gibi onun haram olduğunu da söylemem. Tütünün haram olduğunu söyleyenler kalbi mutmain etmeyen ve örümcek ağından daha zayıf delillere sarılırlar.”⁵³

Ankaravî, risalesinin devamında sigara içmenin haram olduğunu iddia edenlerin delil olarak zikrettiği on beş hususu aktarır ve bunlara cevap verir. Zikredilen bu deliller ve Ankaravî'nin cevapları özetle şu şekildedir;

53 Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 488b-489a.

- 1- Tütün satın almak israftır, israf ise haramdır. Dolayısıyla tütün (içmek) haramdır.

Ankaravî, israfın bütün çeşitlerinin haram olmadığını söyler. O, israfın bazı durumlarda mekruh, bazı durumlarda haram olduğunu ifade eder. Müellif, tütüne harcanan paranın israf olduğu iddiasına ise şöyle cevap verir;

“Borçlu olmak gibi şer’î bir engeli olmayan bir kişinin yiyecek ve içecek çeşitlerine yüz dirhem harcaması israf sayılmazken nasıl olurda tütüne harcanan bir ya da iki dirhem israf olur.”

- 2- Tütün içmek sağlığa zararlıdır. Sağlığa zararı olan her şey haramdır. Tütün içmekte haramdır.

Ankaravî, tütün içmenin sağlığa zararlı olduğunun kesin olmadığını dolayısıyla bu iddianın şer’î bir hükme dayanak olamayacağını söyler. Müellif tütünün balgama faydalı olduğunu da söyler.⁵⁴ Ancak günümüzde yapılan çalışmalarda sigara dumanında yaklaşık 4000 kimyevi madde bulunduğu ve bunlardan 50 tanesinin kanser hastalığına neden olan maddelerden olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla günümüzde sigaranın sağlığa zararlı olduğu kesinlik ifade eden bir bilgidir.⁵⁵

- 3- Tütün sarhoşluk veren bir maddedir. Sarhoşluk veren her şey haram olduğuna göre tütün de haramdır. Zira tütün içme alışkanlığı olmayan kişi tütün içtiğinde sarhoş olabilir.

Ankaravî’ye göre ise tütün içip bu sebeple sarhoş olan ve başı dönen kişi tütün içmeye alışmamış olması sebebiyle sarhoş olur. Kullanımı mubah olan bazı yiyeceklerde bu yiyeceklere alışkın olmayan kişiyi sarhoş edebilir.

- 4- Tütün içmek bid’attir ve her bid’at haramdır. Dolayısıyla tütün içmek de haramdır.

Ankaravî, Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemden sonra ortaya çıkan (dinle ilgili) şeylerin bid’at olduğunu ancak bid’at olan her şeyin sapkınlık olmayacağını söyler. Müellif, yeni ortaya çıkan şeylerin bazılarının bid’at-ı seykiye olduğunu ancak medrese kurmak ve teravih namazının camide toplu olarak kılınması örneklerinde olduğu gibi bazılarının ise bid’at-ı hasene olduğunu ifade eder. Ankaravî, yeni ortaya çıkan meselenin bu iki kısımdan hangi kısma dâhil olacağını ilimde yetkinliğe sahip kişilerce yapılabileceği görüşündedir.⁵⁶

- 5- Tütün mide bulandıran iğrenç bir şeydir. Mide bulandıran şeyler ise haramdır. Dolayısıyla tütün de haramdır.

54 Ankaravî, *Keffu’l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 489b.

55 Boran, “Tütün/Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükümü”, 436.

56 Ankaravî, *Keffu’l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 489a.

Ankaravî'ye göre bu iddia apaçık bir hatadır. Çünkü habis-iğrenç Araplar'ın habis gördüğü şeydir ve bu habislik Hz. Peygamber'in bildirmesiyle sabit olur. Durum böyleyken nasıl olur da Araplar'ın kabul ettiği ve Hz. Peygamber'in habis olduğunu bildirmedığı tütünün bu sebeple haram olduğu söylenebilir.⁵⁷

Ahmed b. Abdullah Devletî (ö. 1098/1686) tütün tartışmalarında habislik hususunu genişçe ele almıştır. Devletî'ye göre de habislikte ölçü Arapların o şeyi habis görüp görmemelerine göre belirlenir. Arapların habis gördüğü her şey dinen de haram sayılır. O, bu hususta şehirde yaşayan zengin Arapların görüşlerinin dikkate alınması gerektiği görüşündedir. Dolayısıyla şehirde yaşayan zengin Arapların çoğunluğu bir şeyi habis görüyorsa o şey haramlık hükmünü alır. Ancak Ankaravî ve Devletî'nin Arapların habis gördüğü şeyin habis olduğu iddiaları tartışmaya açıktır. Zira bu hususta Arapların tabiatının dikkate alınması gerektiği sübjektif bir değerlendirmedir.⁵⁸

- 6- Tütün, soğan ve sarımsak gibi kötü kokar. Hz. Peygamber, soğan ve sarımsak yiyen kişilerin, namaz kılanları rahatsız edecekleri endişesiyle, mescide yaklaşmalarını yasaklamıştır.

Ankaravî'ye göre bu tuhaf bir delillendirmedir. Zira soğan ve sarımsak yiyip mescide gelmek haram değil mekruhtur ve bu mekruhluk camiye gelmekle sınırlıdır. Ayrıca tütün kötü koku açısından soğan ve sarımsak gibi değildir.

- 7- Tütün içmek Ehl-i kitab'a benzemek anlamına gelir. Ehl-i kitab'a benzemek ise yasaklanmıştır.

Ankaravî'ye göre bu delil iki yönden geçersizdir;

- Ehl-i kitab'a benzemenin batıl oluşu açıktır. Ancak Ehl-i kitab'a benzeme şârinin beyan ettiği belirli şeylerle olur ve yasaklanan benzeme kasıtlı olan benzemedir.
- Din işleri dışında kasıtsız olarak Ehl-i kitab'a tabi olmak mahzurlu değildir. Bilakis zaruret durumunda gerekli olur.

- 8- Tütünü ilk kullanan İngilizlerdir. Bu durumda tütün kullanmak onlara tabi olmak anlamına gelir.

Ankaravî'ye göre doğru olma ihtimali olmadığı için bu iddiaya cevap vermeye gerek yoktur.

- 9- Tütün toprak gibi karanın bir parçasıdır.

Ankaravî, bu delili zikredenin ahmak olduğunu ifade eder. Müellif, tütünün diğer bitkiler gibi bitki olduğunu ve bitkinin ise temiz olduğunu dolayısıyla bu delilin delili zikredenin lehine değil aleyhine delil olabileceğini söyler.

57 Ankaravî, Keffu'l-lisân (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 489b.

58 Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Saylan, "17. Yüzyıl Osmanlısında Bir Tütün Müdafaası", 31-43.

10-Tütün içtiğini söyleyen kişi yalancıdır. Zira o kişi bu eylemi içmek olarak andlandırır. İçmek ise sıvı olan bir şeyin ağız yoluyla almaktır.

Ankaravî'ye göre zikredilen bu husus tütünün hükmü ile ilgili değildir ve konuyla ilgili tartışmalarda hiçbir âlim tarafından zikredilmemiştir.

11-Tütün içen kişi ağızından duman çıkardığı için cinlere benzemektedir.

Ankaravî'ye göre bu delillendirme batıldır ve bu sözü ancak açık bir şekilde gafil olan söyler.

12-Tütün içen kişi gece ve gündüz kendisini ateşe feda eden kişidir.

Ankaravî'ye göre bu delillendirmenin mesele ile alakası yoktur ve ancak anlayışı olmayan kişi böyle bir delillendirme yapar.

13-"Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle"⁵⁹ ayetiyle kastedilen duman tütündür.

Ankaravî'ye göre bu yalancı sözüdür.

14-İsra suresinde yaklaşılmaktan menedilen ağaç tütün ağacıdır.

Ankaravî'ye göre bu iddia Allah'a karşı büyük bir küstahlıktır. Bu sözü söyleyen cehennemde yerini hazırlasın.

15-Hadis-i şerifte "Ümmetimin tütün içeceği bir zaman gelecektir, tütün ise Şeytan idrarıdır" ifadeleri vardır.

Ankaravî'ye göre bu hadis uydurmadır.⁶⁰

Böylece tütün içmenin haram olduğunu iddia edenlerin delillerini aktarıp cevaplar veren Ankaravî, risalesinin son kısmında kendi görüşü aktarır. Müellifin konu hakkındaki değerlendirmesi özet olarak şu şekildedir;

"Tütün içme bid'attir ve çirkin bir davranıştır. Ancak tütün içmenin hükmünün ne olduğu meçhuldür. Bu sebeple dinde güvenilir olan kimse tütünün helal veya haram olduğunu söylemede öne atılmaz. Mezhep imamlarından nakil olmayan bir meselede görüş bildirmek için öne çıkmak haramlık hükmünü nakletmekten daha büyük bir hatadır. Çünkü sonraki süreçte olumsuz tesirleri ortaya çıkacak olan zarar var olan genel zarardan daha önemli bir problemdir. Özellikle haramlık hükmü benimsenmesi durumunda Müslümanlar arasında huzursuzluğa yol açacaksa. Hâlbuki âlimlere insanları akılları ölçüsünde muhatap almaları emredildi. Ayrıca yerleşik olan kabule göre kötülükten nehy etmek bir fesada ya da zarara sebep olmayacaksa caizdir. Nehy eden kişi nehyettiği şeyin devam edeceğini ve bu nehyin kalplerin ayrışmasına sebep olacağını bilirse bu nehyi terk etmesi caizdir. Zira bu durumda nehiy faydasız bir söz olmuş olur. Örneğin kişi başka bir kimsenin üzerinde bir kirlilik görse ve zann-

59 Duhan, 44/10.

60 Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 489a-490a.

galibine göre haber verdiğinde o kişinin elbisesini temizleyeceğini bilse o kişiye haber vermesi vacip olur. Aksi takdirde haber vermesi vacip olmaz.

Ancak evla olan âlim, imam ve önde gelen kişilerden sigarayı bırakmaya güç yetiren kimselerin sigarayı bırakmalarıdır. Özellikle namaz ve iftar vakitlerinde içilmemesi ya da içildiyse ağzın yıkanması gerekir. Zira namaz ve iftar vakitlerinde matlub olan ağzın güzel kokmasıdır. Sigara içen kişi namaz kılmak istediğinde kötü kokunun gitmesi için ağzını yıkaması gerekir.

Tütün içen kişi tütünü bıraktığında kesin olarak zarar göreceğini bilirse tütün kullanmaya devam etmesi caizdir. Zira zaruretler mahzurlu şeyleri mubâh kılar. Ancak tütünün yollarda ve kahvehanelerde içilmesi caiz değildir. Özellikle yöneticinin tütünü yasaklamasından sonra yollarda ve kahvehanelerde tütün kullanmak şahitliği düşürür. Yoksulluğu sebebiyle tütün almaya gücü yetmeyen ve içtiği zaman komşusunu rahatsız eden kişinin tütün içmesi tahrîmen mekruhtur

Sonuç olarak mukallidin şer'î hüküm istinbat etme yükümlülüğü olmadığı hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Hüküm istinbatı müçtehidin görevidir. Mukallit ise ancak taklit etmekle yükümlüdür. Asrımızda yaşayan âlimler mukallittirler. Vahiy kesilmiş ve içtihat bitmiştir. Bizler bize nakledilenin esirleriyiz. İçtihada muktedir olan bir âlimin varlığı düşünülse bile o âlimin elde ettiği hüküm başkası için değil yalnız kendisi için bağlayıcıdır. Zira müçtehit bazen hata eder bazen doğruyu bulur. Görüş bildirmemek daha güvenlidir. Hüküm bildirmemek daha doğrudur. Bunun dışında bir şey düşünen kişi kendisini tehlikeye atmıştır.”⁶¹

2.5. Risâlenin Nüshaları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu risâlenin Türkiye’de bulunan kütüphanelerde üç nüshası vardır. Yaptığımız araştırmalarda başka herhangi bir kayıt tespit edemedik. Tespit edebildiğimiz nüshalar şunlardır;

2.5.1. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Halet Efendi Koleksiyonu ek 212/13:

Bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi koleksiyonu ek 212/13 numarada kayıtlı bir mecmuanın 86-88. varakları arasındadır. Kütüphane kayıtlarında ve risâlenin üzerinde eserin müstensihî hakkında bilgi yoktur. Eserin mukaddimesinde müellif ve eser ismi bulunmaktadır. 3 varak olan yazmanın sayfalarında 27 satır bulunmaktadır. Risâlenin istinsah tarihine dair bir bilgi yoktur. Varakların sonunda reddâde kaydı vardır. Bu nüshaya (ع) remzini verdik.

2.5.2. Topkapı Yazma Eser Kütüphanesi Mehmet Reşat Bölümü 190:

Topkapı Sarayı Kütüphanesi bulunan bu nüsha Mehmet Reşat Bölümü 190 no’lu demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Bu nüsha beş varaktan oluşmaktadır. Her

61 Ankaravî, *Keffu'l-lisân* (I. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15), 490a-490b.

sayfasında 21 satır bulunan bu nüshada başlıklar, ayetler, çekme işaretleri ve noktalar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu nüshada eserin müstensihisi ve istinsah tarihine dair bir bilgi yoktur. Tahkikli metinde bu nüsha (,) remzi ile belirtilmiştir.

2.5.3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE_Yz_0623_15 numaralı Nüsha

İ. B. B. Atatürk Kitaplığında bulunan bu nüsha OE_Yz_0623_15 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Sayfalarında 25 satır bulunan bu nüsha dört varaktan oluşmaktadır. Eserin başında yer alan risalenin ve müellifin isminin yazıldığı kısım ve eserde yer alan sayılar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Varakların sonunda rakabe kaydı bulunmaktadır. Risalenin bu nüshasının istinsah kaydında müstensihisi Derviş Hüseyin Niyaz Konevî'dir. Derviş Hüseyin tarafından 1208-1210 yılları arasında istinsah edilen bu nüsha Ankaravî'nin risalelerinden oluşan mecmuanın içindedir. "Keffü'l-lisan an hükmi'd-duhan" risalesi mecmuanın son risalesidir. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bilgilerini ihtiva etmesi ve Ankaravî'nin risalelerinden oluşan bir mecmuada yer alması sebebiyle bu nüshayı asıl nüsha olarak kabul ettik. Bu nüshaya (i) remzini verdik.

2.6. Tahkikte Takip Edilen Yöntem

Bu çalışmada yöntem olarak İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES) benimsenmiştir. Metnin yazımında güncel Arapça imla kuralları dikkate alınmıştır. Metne yapılan tüm eklemeler köşeli parantez [] içinde aktarılmıştır. Müellifin başlık olarak yazdığını düşündüğümüz kısımları dikkate alıp başlık olarak düzenledik. Paragraflar ve noktalama işaretleri metnin akışına uygun olarak düzenlenmeye çalışılmıştır. Risalenin metninde yer alan kişilerin kısa biyografileri ve risalede atıf yapılan eserler ilk geçtikleri yerde dipnotta kısaca tanıtılmıştır. Metin yazılırken yazma nüshalarda kullanılan kısaltmalar tam hâliyle yazılmıştır. Risalenin metninde tam olarak aktarılmayan ayetler eksik olan kısım üç nokta (...) şeklinde yazılmıştır. Çalışmanın tahkikli metin kısmında atıf yapılan eserler dirase kısmında yer alan kaynakçada verilmiştir. İ. B. B. Atatürk Kitaplığı nüshası asıl nüsha olarak kabul edilmiş ve diğer nüshalarda bulunan farklılıkları dipnotta zikredilmiştir.

Sonuç

Ankara'da 16. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya gelen Ankaravî, 1041/1631 yılında vefat etmiştir. Mesnevî'ye yaptığı şerh ile bilinen ve yaşadığı dönemin önemli mutasavvıflarından biri olan Ankaravî'nin yaşadığı dönem tütün bitkisinin Osmanlı topraklarına geldiği ve yayıldığı bir dönemdir. Tütün kullanımının artması beraberinde birtakım tartışmaları da başlatmıştır. Bu tartışmaların bir yönü de tütün kullanmanın hükmü ile ilgili tartışmalardır. Ankaravî, tütün kullanmanın dini hükmü hususundaki tartışmalara değinir ve insanların bir kısmının tütünü aşırı bir şekilde övdüğünü diğer bir kısmının ise abartılı

bir şekilde tütün karşıtlığı yaptıklarını ifade eder. Bu iki tavrı da hatalı bulan Ankaravî, tütünün bidat olduğunu ve terk etmeye gücü yetenin tütün kullanmayı bırakması gerektiğini belirtir. Ancak ona göre, konu hakkında belirleyici kesin bir delil olmaması sebebiyle, dinde güvenilir olan kişi, tütünün haram ya da helal olduğunu söylemez.

Yeni ortaya çıkan tütünün hükmü ise ancak kıyas deliline başvurularda elde edilebilir. Kıyas delilini ise ancak içtihat ehliyetine sahip olan müçtehitler tarafından başvurulmuş bir delildir. Ankaravî, yaşadığı dönemin âlimlerinin içtihat melekesine haiz olmadıklarını dolayısıyla mukallit seviyesinde olduklarını belirtir. Ona göre mukallit ancak taklit etmekle yükümlüdür. Ankaravî, bir konuda haramlık hükmünün verilebilmesinin ancak konu hakkında haramlığa delalet eden kesinlik ifade eden delil bulunması durumunda mümkün olur. Ancak tütün içmenin hükmünü açıkça beyan eden bir delil yoktur. Müellif, hakkında kesin delil olmayan bu meselede hüküm vermenin yanlışlığını bilmeyen bazı kimselerin kalbi mutmain etmeyen ve örümcek ağından daha zayıf delillerle tütün içmenin kötülüğü hakkında aşırı gittiklerini söyler.

Ankaravî, eserinde konuyla haramlık görüşünü savunanların gerekçelerini aktarır ve bu gerekçelere cevaplar verir. Müellif haramlık hükmünü kimlerin savunduğuna dair bilgi vermez. Ancak kendisiyle aynı dönemde yaşayan Kadızâde Mehmed Efendi, İbrâhîm b. Hasen el-Lekânî ve Ahmed-i Rûmî Akhisârî gibi haramlık görüşünü savunan âlimlerle benzer konulara temas etmiş olmaları tütün tartışmasının belli hususlar etrafında yaşanmış olduğunu gösterir. Zikredilen bu âlimlerin tütün konusunu ele alırken benzer hususlara değinmiş olmaları tütün tartışmalarının hangi hususlarda yoğunlaştığına dair bilgiler verir. Ve farklı görüşleri savunan bu kişilerin konuya dair değerlendirmeleri yaşadıkları dönemde âlimlerin konuya yaklaşımı hakkında bazı veriler sunar.

Ankaravî'nin değindiği konular arasında israf, sağlığa zararlı olması, sarhoşluk verici olması, bid'at olması, habis olması, kötü kokması ve İngilizler tarafından getirilmiş olması gibi hususlara değinmiştir. Haramlık iddiasına karşı çıkan Ankaravî, bu görüşünü savunurken tütünün bazı faydalarından bahsetmiş ve tütünün sağlığa zararlı olduğu bilgisinin kesinlik ifade etmeyen bir bilgi olduğunu söylemiştir. Ancak günümüzde yapılan çalışmalar tütün kullanımının mutlak olarak sağlığa zararlı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla tütün kullanmanın hükmü ile yapılan çalışmalarda günümüz verilerinin kullanılarak konunun yeniden değerlendirilmesi gerekir.

Kaynakça

- Akhisârî, Ahmed. *er-Risâletü'd-duhâniyye. Tütün İçmek Haram Mıdır?.* mlf. Yahya Michot. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Ankaravî, İsmâil b. Ahmed. *Keffu'l-lisân 'an hükmi'd-duhân.* İstanbul: İ. B. B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0623_15, 488a-490b.
- Ankaravî, İsmâil b. Ahmed. *Keffu'l-lisân 'an hükmi'd-duhân.* İstanbul: Topkapı Kütüphanesi, Mehmet Reşat, 190, 1a-5b.
- Ankaravî, İsmâil b. Ahmed. *Keffu'l-lisân 'an hükmi'd-duhân.* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, Ek 212/13, 86a-88b.
- Atâyi, Nev'izâde. *Hadâiku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâ'ik.* İstanbul: y.y., 1268.
- Aytan, N. Serhan. *İsmail Ankaravî ve Hucetü's-sema.* İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlik, 1995.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *Şuabü'l-îmân.* 14 cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-şahîh.* nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Boran, Mustafa. "Tütün/Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükmü", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 425-455.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri.* 3 cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-1342 [1915-1924].
- Ceyhan, Semih. *İsmail Ankaravî ve Mesnevî şerhi.* Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadızedeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 24/100-102. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çiftçi, Fethullah. *Kadızedâ Mehmed Efendi Mebhas-ı İmân (Dil incelemesi-tenkitli metin-dizin).* Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- İbn Kutluboğa, Zeynüddin Kasım. *Tâcü't-terâcim.* thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dimaşk, 1992.
- İbn Nuceym, İbrâhim b. Muhammed Mısıri. *el-Eşbah ve'n-Nezair.* Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- İlgürel, Mücteba. "I Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/30-33. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn.* 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin.* 13 Cilt. Beyrut: Dâru İhya-i Türası'l-Arabî, 1993.
- Kur'ân Yolu.* Erişim 16 Ekim 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât. *el-Âşârü'l-merfûa fi'l-ağbâri'l-mevzûa.* thk. Muhammed Said. Bağdat: Mektebetü's-Şark, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-şahîh.* nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhya-i Türası'l-Arabî, ts.

- Özen, Şükrü. "Tütün", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/5-9. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Saylan, Şenol. "17. Yüzyıl Osmanlısında Bir Tütün Müdafaası: Ahmed Devleti'nin Risâletü'l-İnsâfiyye fi Bahsî'd-Duhâniyye Adlı Risâlesi". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 / 1 (Mayıs 2020): 27-57. <https://doi.org/10.33931/abuifd.704751>
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*. 4 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1308.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973.
- Yetik, Erhan. "Ankaravî, İsmâil Rusûhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/211-213. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yetik, Erhan. "Ankaravî İsmail b. Ahmed Rusûhî", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1989), 119-135.
- Yılmaz, Fehmi. "Tütün". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/1-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yılmaz, Fehmi. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Yurdağür, Metin. "İbrâhim b. İbrâhim Lekânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/130-131. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Zehebî, Şemsu'-Din Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeri A'lami'-Nubela*. thk. Şuayb el-Arnâvut, 29 Cilt. Muessesetu'-Risâle, Beyrût 1982.
- Zirikî, Hayrüddin. *el-A' lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kalem, 2002.

Ek 1: Tahkikli Metin

رسالة كَفَّ اللسان عن حكم الذخان للشَّيخ إسماعيل أنقروي المولوي

(ت. 1631/1041)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رافع أعلام شريعة الغزاة ومشيد أركان طريقة الزُهراء. أحمدهُ على نعمه التي تُعجز اللسانين شكرا وأشهد أن لا إله إلا الله شهادة أتخذها يوم الحشر زهرا وأشهد أن سيدنا محمداً عبده¹ أرفع الناس قدرا وصلى الله عليه وعلى آله وصحبه وجمعه وحزبه ما أطلع الأفق زهرا والروض زهرا.

وبعد؛ فلما كثُر اللفظ والغلط في حكم الذخان المبتدع في هذا الزمن وكان الناس فيه بين قاحح مفرط ومادح مفرط² سارت مشرفة³ وسار مغربا شتان بين مشرق ومغرب وطأ. لما سُئلت عن حكمه فأجبتُ بالسكوت ورغب إليّ في تميز حاله فقطعت عن التبعوت حتى زاد اللجاج وخاض بحر الخلاف وياج، فاستخرت الله في تحرير رسالة تعرب عن حاله، وتبين صدق المقال عن محاله، ببيان ذلك على أكمل تحقيق، وإجراء عنان القلم في ميدان المطروس على أقوم طريق، على أنني أعوذ من أتاني الحكمة، وجعلني من أقل أفاضل الأئمة، أن أكون ممن مال، وتخلق بالخلق الذي بجانب الإيمان، وسلك سبيل الاعتراض، وبنى كلامه على قواعد الإعراض، وجعلتها هدية إلى جناب العالي، حسنته الأيام والليالي، ماجد تحت العثماني، وواحد النوع الإنساني، من وزع بسيفه القلوب، ومازج بعدله وفضله سر القبول والجنوب، المرابط المجاهد أحمد باشا⁴ يسر الله ما يشاء وأعز جنابه، وحفظ عليه أولاده وأحبابه، معترفا بقصوري، وقلة بضاعتي وضعف مقدوري، وسميتها كَفَّ اللسان عن حكم الذخان فأقول مستمدا من فياض العقول:

اعلم أعزك بعزه وجعلك في كنفه وحرزه، أن أصول الشرع ثلاثة: الكتاب والسنة والإجماع، وما ثبت بالقياس فهو راجع إليها وعائد عليها. ومن قال في الدين برأيه فقد أخطأ، وقد قال الله تعالى: ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَسَ بِكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾ [الإسراء، 36/17] وما نقله العلماء الأعلام من الأحكام الشرعية على قسمين: إما مأخوذ من الكتاب والسنة بطريق التصريح أو متفرع على قواعدها بطريق القياس الصحيح.

والقياس تعديّة حكم فرع إلى آخر لاشتراكهما من العلة التامة، وتلك العلة لابد أن تكون منصوصة كالأذى في قياس اللواطة على وطء الحائض فإنها منصوصة بقوله تعالى: ﴿وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أذى فَأَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ﴾ [البقرة، 222/2] أو معلوما تمامها وأطرادها وإنتاجها بدليل خارجي آخر كالطواف في قياس البيوت على الهرة كما هو مبسوط في محلّه. ومنه إسناد الحكم إلى المشتق لإشعاره بعلة الاشتقاق فمتى ما⁵ وجد ما ذكر في علة جاز القياس بها والاستنباط لمن تمكّن في علوم العقلية والنقلية وعرف الحكم والمتشابه والمفضل والخاض والعام والتاسخ والمنسوخ ومهر في وجوه الكتاب وطرق السنة وأنواع الإجماع وأساليب القياس. ومتى فقد كان القياس باطلا داخلا صاحبه تحت الوعيد المذكور في أعظم جرم وأكبر محذور. ولذا توقّف إمامنا النعمان [ت. 150/767] [488ظ] في أربعة عشر مسألة لعدم ظهور علتها له ووضوح دليلها عنده مع أنه إمام أهل الرأي وسيد أرباب القياس وكذا بقية المجتهدين. إذا تقرّر هذا فنقول الكلام في هذا الذخان يتوقّف على أربعة قواعد:

[القاعدة الأولى]: أن الأشياء قبل البعثة لا حكم لها على المختار كما في البدائع⁶، وبعدها فهل الأصل في الأشياء الحظر أو الإباحة أو التوقّف: الراجح من مذهبنا الثالث، بمعنى أن ما أتانا الرسول أخذناه وما نهانا عنه اجتنبناه وما لم يتكلم فيه بأحد الأمرين صريحا أو مفهوما يجب السكوت عنه وعدم الحوض فيه وحكم التوقّف أي يسلم حكمه إلى الله وعدم القول بحلّه أو حرمة وإن كان له حكم

1 ح + ورسوله.

2 ح، أ - مفرط.

3 ر: مشرفة.

4 لعله هو وزير لدولة العثمانية في مصر.

5 ح، ر - ما.

6 أي بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع للإمام علاء الدين أبي بكر بن مسعود الكاساني الحنفي (ت. 1191/587). انظر: معجم المؤلفين لعمر رضا كخالة، 3/76.

عند الله ولكن نطق عليه، ونسبه⁷ التنسفي⁸ في شرح مناره إلى أصحابنا قاطبة، وذكر أن الإباحة مختار الكرخي⁹ وبعض الحنفية، وذكره قاضيخان¹⁰ وصاحب الهداية¹¹ من فصل المداد فليراجع.

القاعدة الثانية: أن كل ما حدث بعد الصدر الأول مما لم يعهد في عهده عليه السلام فهو بدعة. وقد تقرر أن حكم البدعة عرضها على قواعد الشرعية الشريفة وقياسها عليها ممن استكمل الشرائط السابقة لا ممن يستحسن الورم، وينفخ في غير ضرم، ولا يفرق بين الغب والسمين، ولا يميز الشمال عن اليمين. وقد عد المحقق ابن الكمال¹² طبقات الفقهاء من هذا النوع إمام المذهب العلامة الزيلعي¹³ مما ظنك ما أمثالنا فإن دخلت في قواعد الوجوب فهي واجبة كالدرد على الفرق الضالة، أو في قواعد التذب فهي مندوبة كإحداث المدارس وصلاة التراويح، ولذا قال عمر [ت. 644/23] رضي الله عنه: «نعمت هذه البدعة». ¹⁴ أو في قواعد المباح فمباحة كالمخلل والمعلقة وتسمى هذه الأقسام الثلاثة البدعة الحسنة، أو في قواعد الكراهية فمكروهة كزخرف المساجد وتزوين المصاحف أو في قواعد الحرام فمحرمة كمذهب القدرية وأكثر الفرق الضالة أو في قواعد الكفر فمكفرة كمذهب المجسمة والمعزلة القائلين بخلق القرآن وحدث الصفات وتسمى هذه الأقسام بالبدعة السيئة.

وقياس الدخان على قواعد الحرام أن يتسنى إذ لا وجه لقياسه على شرب الخمر أو أكل لحم الخنزير أو غيرهما مما حرم الشرع بتناوله فتدبر.

القاعدة الثالثة: أبلقت كلمة المحققين على أن الحرام ما ثبت بدليل قطعي لا شبهة فيه فهو في مقابلة الفرض، ومتى ما¹⁵ ورد دليل عام فخص أو نسخ بعضه أو احتمل تأويلا تحقيرا سقط الاستدلال به وصار ظنيًا فكيف بما لم يرو فيه دليل! وقد تقرر أن الأدلة على أربعة أقسام:

- قطعي السند والدلالة كآيات الصريحة المحكمة.

- وظني السند والدلالة كأحاديث الأحاد المؤولة.

- قطعي السند ظني الدلالة كآيات المؤولة.

- وظني السند وقطعي الدلالة كأحاديث الأحاد¹⁶ الصريحة المحكمة.

والفرض والحرام لا يثبتان أصلاً¹⁷ من قلة الدين وضعف اليقين.

القاعدة الرابعة: لا يخفى على من عرف الأحكام ويميز الحلال من الحرام، أن أكثر ما وقع في كلام الشارع مطلقاً فهو مقيد بشروط تُدرَك من غير ذلك المقام لعدم إمكان [و489] الإحاطة في كل محل بقيوده وبشروطه. فبنى الشارع كلامه على ضرب من الاشتباك يحذف

7 ر : نسبته.

8 هو عبد الله بن أحمد بن محمود حافظ الدين النسفي (ت. 1310/710). من فقهاء الحنفية فقيه أصولي من تصانيفه كنز الدقائق والمنار والعمدة. انظر: تاج التراجم لابن قطلوبغا، 174-175/1.

9 هو أبو الحسن عبيد الله بن الحسين الكرخي (ت. 952/340). من فقهاء الحنفية فقيه أصولي من تصانيفه المختصر والجامع الكبير والجامع الصغير. انظر: تاج التراجم لابن قطلوبغا، 200-201/1.

10 يعتبر من أهل الترجيح عند الحنفية من تصانيفه الفتاوى وشرح الجامع الصغير وشرح فخر الدين الحسن بن منصور قاضي خان (ت. 1196/592). الزيادات. انظر: كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون لحاجي خليفة، 227/2.

11 هو برهان الدين أبو الحسن المرغيناني (ت. 1197/593). من كبار فقهاء الحنفية من تصانيفه الهداية، بداية المبتدى. انظر: سير أعلام النبلاء للأذهبي 232/21.

12 هو أحمد بن سليمان بن كمال باشا (ت. 1533/940). قاض من العلماء بالحديث ورجاله تركي الأصل من تصانيفه طبقات الفقهاء وإيضاح الإصلاح. انظر: الأعلام للزركلي، 1/133.

13 لعله أبو عمرو عثمان بن علي فخر الدين الزيلعي (ت. 1343/743). الصوفي من العلماء الحنفية من تصانيفه تبين الحقائق في شرح كنز الدقائق. انظر: تاج التراجم لابن قطلوبغا، 204/1.

14 سنن البيهقي، 549/4 (2999).

15 ر - ما.

16 أ: الآيات.

17 أ: أحدا.

من محل ما صرح به في آخر ويفصل في مقام ما أجمله في مقام، وأنّ للشّارع في كلّ شيء علة وحكمة ما لم تُدرَك، لم يُدرَك نفس الحكم كما ينبغي. ويكون علم الفقه قاصراً بالنسبة إلى ما أدركها وأنّ الأشياء قد يُعرض عليها أسباب تُوجب تغيير أحكامها فقد ينقلب الواجب حراماً والحرام واجباً لعارض طرأ عليه. كما أنّ أكل المبتة والخنزير حرام يستحلان إلى الجواز عند الإكراه، والوجوب عند الصّورة. وإكمال الصّلاة واجب للنهي عن إبطال العمل بالنّص، وقد يجوز تركه كمن أخذ متاعه وهو يُصلي أو يجب تركه كمن رأى أعمى يسقط في بئر.

والفقيه ما لم يعلم المدارك ويميّز بينها لا يوصف بالوقوف على الأحكام، ولا يمكنه التّمييز بين الحلال والحرام. إذا تمهّد هذا فأقول أمّا أنا فلا أشك في قبحه، ولا أسلم لمن يطلق اللسان بمدحه، لكنني لا أقول بحرمته كما يقول بعض من لا يعلم قبح الإقدام على الحكم فيما لم يرو عن الشّارع عليه السّلام، تمسكاً بأدلة لا تشفى القلوب ولا تنتج المطلوب لكونها أوهن من بيت العنكبوت، وأخفى من حمله الثّابت وما نحن نوردناه عليك ونفضلها بين يديك:

الأوّل

أنّه إسراف والإسراف حرام فهو حرام، وفي كليتني مقدّمته نظر أمّا الصّغرى فممنوعة إذ لا ينتظم أنّ إنفاق مائة درهم في أنواع الأطعمة والأشربة لمن يقدر ولا يمنعه مانع شرعيّ كدين مستغرق ونحوه من الإسراف، وإذا كان هذا من بعض المتناولات فكيف نسلم أنّ إنفاق درهم أو درهماين فيه من الإسراف. وأمّا الكبرى فممنوعة لأنّ تحريم الإسراف ليس على إطلاقه، فقد نصّ الفقهاء على كراهته في مواطن وحرّمته في أخرى كما يُعلم من تبحّر في كلامهم ونظر في كتبهم فالنتيجة خلف.

الثاني

إنّه ضارّ وكلّ ضارّ حرام فالموجبتان ممنوعتان، أمّا الصّغرى فلا تُسندهم فيه أنّه يُحرق الدّنيا ويصل إلى الخياشم ويضّر الاعصاب. وقال الرئيس ابن سينا¹⁸: لو لا الدّخان والفئان لعاش ابن آدم ألف عام.

وأنت خبير بأنّ هذا أمر موهوم لا يصلح سند الحكم الشرعيّ على أنّ نفعه من البلغم ممّا شُوهد واشتهر، وبالجملة كلام الأطباء فيه مضطرب فضرره غير مقطوع به وعلى تسليمه فالذي نصّ الحكماء على ضرره، وهو دخان الأخشاب والأحطاب المعهود. ولعلّه لخاصيّة في ذلك فهو عام مخصوص بدليل نصّهم على بعض الأبخرة والتّواخين كما يعلمه من صبغ يده من أديم علم الطّب. وما ذكره عن ابن سينا لم يثبت وإن ثبت فهو¹⁹ محمول على ما ذكر فكيف يتفق الحكم به واستنباط الفروع الشرعيّة منه، وأمّا الكبرى فلا تُسند القول بالشكّ في حرّمته وكراهته تختلف²⁰ باختلاف أنواعه وأقسامه فالنتيجة خلف.

الثالث

إنه مسكر وكلّ مسكر حرام؛ فهذا حرام لأنّه مسكر بدليل أنّ غير شاربه إذا أسكره به أسكره. والعبرة بغير المعتاد فإنّ من اعتاد السّم لا يضره، وصغراه ممنوعة فإنّها غفلة عن السكر. وما رأينا من شربه و أسكره إمّا قد يدور رأسه لعدم الاعتياد. وذلك واقع في كثير²¹ من الأشياء المباحة لمن لم يعتادها. والظاهر والحاصل²² أنّه ظاهر الفساد، لا يقوله من له أدنى بصيرة وانقفاً فالنتيجة خلف. وقوله: “والعبرة بغير المعتاد” حكم لم تر من نصّ [489ظ] عليه ولا من التفتت.

الرابع

إنه بدعة وكلّ بدعة حرام ضلالة فهذا ضلالة والضلالة²³ حرام ولا يخفى عدم أطراد الكبرى لما تقدّم وتقرّر من انقسام البدعة إلى حسن وقبيح مما ذكر منها. وإن ورد به الحديث الصحيح فهو مؤوّل بالإجماع ممنوع مفهومه بلا نزاع. فالمدافع في مثله محتاج إلى شربة تبدّل مزاجه المستقيم.

18 هو الحسين بن عبد الله بن الحسن بن علي بن سينا (ت.1037/428). هو مشهور اشتهر بالطب صاحب التصانيف في الطب والمنطق والطبيعات من تصانيفه القانون في الطب، انظر: الأعلام للزركلي، 2/ 241-242.

19 - فهو.

20 ر: تخلف.

21 ر، أ - في كثير.

22 ح - والحاصل.

23 أ - والضلالة.

الخامس

إنَّه خبيث وكلُّ خبيث حرام فهذا حرام ضلالة فهذا غلط مبین وذهول عمَّا قرَّره أكابر المفسِّرين؛ لأنَّ الخبيث ما استخبثه العرب وثبت خبيثه عمَّن لا ينطق عن الهوى. ومن المقرر لو إنَّت الماء أو السَّمْن أو الدَّهْن أو نحوها لم يحرم استعماله. وقد أجاز مالك [ت. 795/179] رحمه الله تناول ما عدا لحم الميتة والخنزير وما أسكر من الشَّرَاب، فكيف يسوغ الإقدام والجرأة على تحريم شيء قبلته العرب ولم يُرو فيه نقل عن الرُّسول الصادق عليه السَّلَام.

السادس

إنَّه خبيث الرائحة كالثُّوم والبصل، وقد ورد نهي رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ من أكلهما عن قربان المسجد لعلَّة أذى المصلِّين. وثبت عنه ذلك بالأحاديث الصَّحيحة، وهذا عجيب! فإنَّ أكل نهيهما مكروه لا حرام وكراهته مقيد بحضور المسجد وأذى الجماعة، ولا نسلم أنَّ الدُّخان في خبث الرائحة كالثُّوم والبصل سيِّما ممَّن يقربه بشيء من العود ونحوه من الأشياء الطَّيِّبة الرائحة ولئن سلَّم بعد النزاع فمفاده الكراهة بالشَّرطين المذكورين فالذُّليل لم يطابق المدَّعي.

السابع

إنَّه تشبه بأهل الكتاب والتشبه بهم منهبي عنه وهذا ممنوع في الجانبين: أمَّا الأوَّل فله ظهور بطلانه؛ فإنَّه مخصوص بأشياء معيَّنة بيَّنها الشَّارع عليه السَّلَام ومقيد بقصد التشبه بأهل الكتاب وعلى تسليمه فيما له أنَّه مكروه لغيره ومن المقرر أنَّ شرب الماء على هيئة الخمر بقصد التشبيه حرام لشاربه بصيِّره حراما واتِّباع الكُفَّار في غير أمر الدِّينيَّة بغير قصد مشابهتهم غير محظورة قطعاً، بل يجب عند الصُّرورة فالسند يناقض المدَّعي.

الثامن

إنَّ ظهوره من الإنكسار وهم السَّابقون إليه ففي اتِّباعهم ما لا يخفى، وفي مثل هذا القول ممَّا لا يحتاج إلى جواب لظهور أنَّه احتمال لم يطابق الصواب.

التاسع

إنَّه جزء أرضي كالتراب، وقائله أحمق لا يحتاج إلى جواب؛ لأنَّه نبات كسائر النباتات فلا وجه لتمييزه عنها²⁴ بما دُكر فإنَّه ظاهر، الدلالة عليه لا له.

العاشر

إنَّ شاربه كاذب؛ لأنَّه يسمِّيه شراباً، والشَّرْب إيصال مائع من طريق الفم إلى الجوف. وهذا نقل عن المقام وتعليل ما لم يثبت عن الأئمَّة الأعلام.

الحادي عشر

إنَّ فيه تشبهه بالجنِّ في إخراج الدُّخان من الفم، وهذا باطل، لا يقوله إلا من هو من جليَّة الغفيل عاطل فإنَّ حاصل مفاده القبح إن سلَّم ما أورده سندا أو اتَّخذه معتمداً.

الثاني عشر

إنَّ فيه تعادلاً²⁵ بالنار لطلبها آتاء الليل وأطراف النَّهار، وهذا قول بعيد لا يقوله من له قلب أو ألقى السَّمْع وهو شهيد. وأعجب من هذا قولهم إنَّه من آثار العذاب وقد نهى عن التلبُّس بها والمرور، في ديار المغضوب عليهم، وأمر بالإسراع فيها.

24 ر: عليها.

25 أ: تفادياً، ح: تغادلاً.

الثالث عشر

إنَّه الدَّخَانُ المراد بقوله تعالى ﴿...يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ﴾ [الدخان، 10/44] وهذا قول كذاب لا يهب يوم الحساب.

الرابع عشر

إنَّه الشَّجَرَةُ الملعونة في القرآن المذكور في سورة الإسراء،²⁶ وهذا جرءة عظيمة على الملك القهار، فالتبوءُ قائلها مقعده²⁷ من النار.

الخامس عشر

إنَّه قد جاء في الأثر عن سيِّدنا البشري: «سيأتي [490و] زمان على أمتي يشربون الدَّخَانُ». ²⁸ وإنَّه من بول إبليس، وهذا أكذب مصنوع على رسول الله صلى الله عليه وسلَّم موضوع، وقد جزم إمام الحرمين²⁹ بأنَّ الوضاع على رسول الله صلى الله عليه وسلَّم كافر يُقتل ولا يُدفن في مقابر المسلمين. والمعتمد أنَّه لا يُكْفَر لكن استتاب فإن لم يتب عُوقب بالضرب الشديد والحبس المديد، فإن لم ينجع فيه ذلك يُقتل حدا لا كفرا؛ لأنَّه من السَّاعين في الأرض بالفساد.

وقد يثبت في الحديث الصحيح المتواتر: «مَنْ كَذَّبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ». ³⁰ وفي حديث آخر: «إِنَّ كَذِبًا عَلَيَّ لَيْسَ كَكَذِبِ عَلَيَّ أَحَدِكُمْ». ³¹ والكذب على غير رسول لله ملعون فكيف عليه عليه السَّلام، وقد تقرَّر أنَّ الموضوع لا يجوز نقله ولا روايته إلا لبيان وضعه، وذكر الحفظ للوضع علامات؛

أحدها: أن لا يوجد في شيء من كتب الإسلام المشهورة كالصَّحِيحِينَ والسَّنَنِ الأربعة و المسانيد³² الثلاثة وموطأ مالك والحاكم.

والثاني: أن يدلَّ على خلاف ما وقع عليه الإجماع.

والثالث: أن يكون ركيك الألفاظ ليس فيه رائحة كلام التبوُّة.

وما ذكر كذلك، ولا يجوز الاعتماد على ما يوجد في الكتب المحرَّفة والنسخ المصحَّفة. وكذا ما ينقل في كتب التواريخ والأدب. ومن الموضوع ما يحكى من أنَّه ظهر في زمن عمر بن الخطَّاب، فنهى النَّاس عنه فإنَّ هذا ممَّا لم ينقل من يعتمد بقوله ولا وقع في شيء من كتب الحديث، وإنَّما أوردت هذه الأدلة التي أكثرها كما³³ ترى لما اشتهر من أمرها وانتشر من ذكرها. وقد ألف في تحريمه عدَّة رسائل هذا فاصلها بل فيهم من أثبت حكمه بالمنام وبيِّن عليك مرَّة أخرى.

فقول: بعد تأمل النقول حاصل المقال: إنَّ هذا الدَّخَانُ بدعة قبيحة مجهولة الحكم لا يقدم على تحريمه أو تحليله ذو ثقة في دينه؛ فإنَّ أم الإدمان على الكلام ممَّا لم يرو عن الأئمة الأعلام أعظم من نقل الحرام؛ لأنَّ الضُّرر المعتدي أعظم من الضُّرر العامِّ، سيِّما إذا ترتَّب على القول بحرمته فتنة أو حذرا أن يقع التِّي ألف بين المسلمين. وقد أمر العلماء أن يخاطبوا النَّاس على قدر عقولهم. ومن المقرَّر المشهور إنَّ النهي المنكر إنَّما يجب بل يجوز إذا لم ترتَّب عليه مفسدة أو ضرر. وإنَّ النَّاهي عنه إذا علم أنَّ المنهَى عنه لا ينتهي ويكون ذلك سببا لتناثر القلوب جاز له تركه؛ لأنَّه قول لا فائدة فيه ولا عائدة منه. وفي كتاب الطَّهارة من الأشباه والنظائر³⁴ «لو رأى نجاسة مانعة في ثوب غيره وعلم بغالب ظنِّه؛ إن أخبره أزالها وجب إخباره وإلا فلا». ³⁵ قال شارحها: والأمر المعروف على هذا القياس سيِّما إذا

26 أي آية ﴿... وَالشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْفُرْعَانِ...﴾ [الإسراء، 60/17]

27 ر: مقعد.

28 الآثار المرفوعة في الأخبار الموضوعة للكتوبي، 15.

29 هو عبد الله بن يوسف بن محمد بن حَيُّوتَه الجويني (ت.1085/478). إمام الحرمين من فقهاء الشافعية وأحد أبرز والأشاعرة من تصانيفه نهاية المطلب في دراية المذهب، مختصر النهاية، البرهان. انظر: سير أعلام النبلاء لأدهبي، 170-168/18.

30 صحيح البخاري، 80/2 (191).

31 صحيح مسلم، 10/1 (4).

32 أ: أسانيد.

33 ر: ح: ما.

34 أي الأشباه والنظائر لرزين الدين ابن نجيم (ت.1563/970). انظر: الأعلام للزركلي، 64/3.

35 الأشباه والنظائر لابن نجيم، 138. ونصه: «رَأَى فِي ثَوْبٍ غَيْرِهِ نَجَاسَةً مَانِعَةً إِنْ غَلَبَ عَلَى ظَنِّهِ أَنَّهُ لَوْ أَخْبَرَهُ أَزَالَهَا وَجَبَ وَإِلَّا فَلَا».

ترجى النَّاهي امتثال النهى عنه ذلك من أقواله وأفعاله. وقد عُلم ممَّا سبق أنَّ الأولى ترك الذَّخَان سَيِّمًا لمن يقتدر به من العلماء والائمة والأعيان خصوصا عند الصَّلَاة والإفطار؛ فإنَّ المطلوب عندهما تطيُّب رائحة الفم فإذا أقام إلى الصَّلَاة بعده سوَّك فاه دفعا لرائحة الكريهة.

وفي الحديث الصحيح: «إذا قرأ أحدكم في صلاته وَضَعَ مَلِكًا فَاهُ على فيه، فلا يَخْرُجُ مِنْ فِيهِ شَيْءٌ إِلَّا دَخَلَ فَمَّ الْمَلِكِ».³⁶ ويقيد أولوية علم أنه لو ترتب على تركه أو في ضرر نفسيّ جاز كمن يعتاده، ويعلم قطعا أنه إذا تركه يتضرر بذلك كما أنَّ من اعتاد أكل الأفيون، وعلم يقينا أنه إذا تركه مرض أو تضرر [490ظ] جاز³⁷ أكله وإن كان محظورا لما تقرّر من أنَّ الصُّرورات تبيح المحظورات. ولا يجوز شربه على الطَّرقات³⁸ أو من بيوت القهوات، هو سقوط الشَّهادة واختلال المرؤة سَيِّمًا بعد صدور نهي السُّلطان.

وقد طال السُّؤال ونحن بالديار المصريّة عن تطهير الصَّائم، فأفتى شيوخنا قاطبة بأنّه يُفطر الصَّائم، لا سيِّمًا وهو لشرايه بمنزلة القوت فتجب به الكفَّارة أيضا. وقد صرّحوا بأنّه لو ابتلع بزاق حبيبه يلزمه الكفَّارة. وإذا عُلم شاربه لا قدرة له على ثمنه لفقره أو دينه المستغرق أو عُلم أنَّ جاره يتضرر به كره تحريما للأمر العارض المعلوم حكمه من الشَّرع، فكراهيته³⁹ كحرمة الوطئ في حال الحيض، ولهذا لم يكفر مستحلّه على المعتمد.

والحاصل أنَّ المقلِّد ليس له استنباط الأحكام الشَّرعيّة باتِّفاق العلماء، ولا الإخبار عن حكم ما يرويه قول إمامه. وإن وجدته في الكتاب والسُّنة فإنَّ المجتهد مكلف بالاستنباط، والمقلِّد مكلف بتقليده وليس له طلب الدليل منه ولا مخالفة قوله لدليل آخر وقف عليه من آية أو أثر. وعلماء عصرنا مقلِّدون والوحي قد انقطع والاجتهاد قد فقد. ونحن أسرى الثقل. وعلى تقدير وجود عالم قادر على الاستنباط، فالاستنباط حجّة في حق نفسه لا يتعداه إلى غيره، ولا يصلح برهانا سواه؛ لأنَّ المجتهد قد يخطئ وقد يصيب، فالصَّمّت أسلم. وترك الحكم أحكم. ومن قال غير ذلك فقد أبقى نفسه في المهالك، وعليه أن⁴⁰ يعدّ الجواب ليوم الحساب.

والله وليّ التَّوفيق، وأوهب التَّحقيق. والحمد لله ربّ العالمين وحده، والسَّلام على من لا رسول بعده.

تمت. ⁴¹ درويش نياز حسين قونوي غفر له ولوالديه ولأساتذته وإخوانه، آمين.

36 شعب الإيمان للبيهقي، 149/3 (1938). ونصه: «إذا قام أحدكم يُصلي من اللَّيْلِ فَلْيَسْتَكْ فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَرَأَ فِي صَلَاةٍ وَضَعَ مَلِكًا فَاهُ عَلَى فِيهِ، فَلَا يَخْرُجُ مِنْ فِيهِ شَيْءٌ إِلَّا دَخَلَ فَمَّ الْمَلِكِ».

37 ح + له.

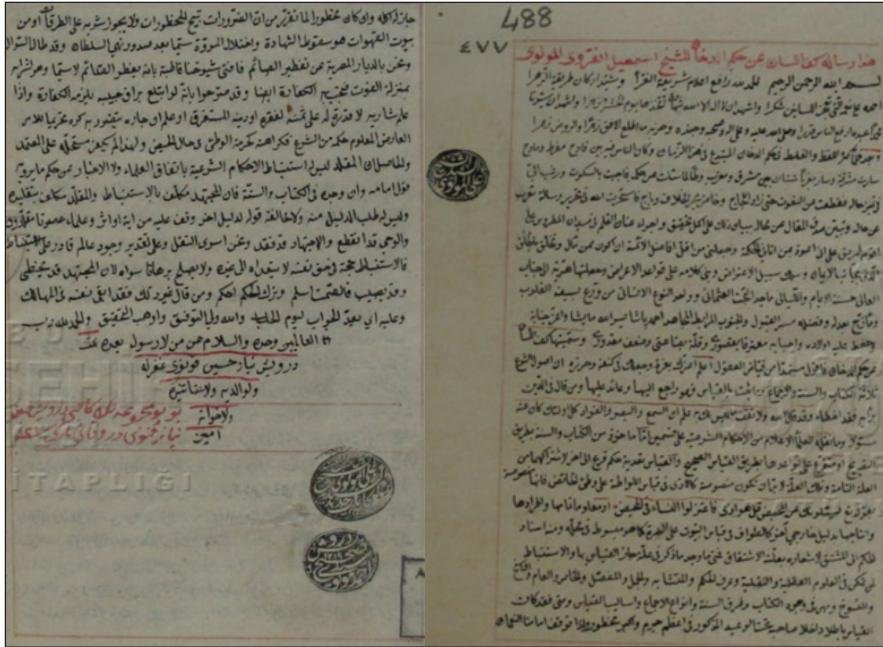
38 ح + لعراض آخر.

39 ح: فكراهته.

40 ر- أن.

41 ح- ر - درويش نياز حسين قونوي غفر له ولوالديه ولأساتذته وإخوانه آمين.

Ek 2: İ. B. B. Atatürk Kitaplığı OE_Yz_0623_15 nüshası (ilk ve son sayfalar)

Ek 3: Halet Efendi ek 212/13 nüshası (ilk ve son sayfalar)

